

УДК: 821.163.3'04.09

РЕЦЕНЗИРАНО: 04. 04. 2019, 07. 04. 2019

Античката литературна традиција во македонската средновековна литература

Дарин Ангеловски

Институт за македонска литература
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

angelovskidarin@gmail.com

АПСТРАКТ

Во овој труд е презентирана партиципацијата на античката литература во македонската средновековна литература. Со оглед на тоа што македонската средновековна литература во најголем дел е подредена на богослужбените литургиски и на проповедно-дидактичките цели, при истражувањето не беа посведочени интегрални преводи на дела од античката литература како засебни изданија. Од тие причини, присуството на античката литература ќе се согледува во обработените преписи од зачуваното ракописно наследство според микрожанровскиот книжевен репертоар застапен во рамките на: 1. патристички текстови и средновековни книжевни антологии, 2. неофицијални, одречно-неканонски текстови и 3. творечко-функционални прозни и реторички книжевни текстови.

Клучни зборови: античка литература, македонска средновековна литература, ракописно наследство

Македонската средновековна литература располага со богат жанровски систем, кој во најголем дел се оформил според жанровскиот систем на византиската литература, која, пак, мошне богато се

напојувала од жанровскиот репертоар на античката литература. Во овој процес основна улога одиграле книжевните школи¹, книжевните центри² и скрипториумите³ како своевидни институции во кои се одвивале книжевните, просветните, научно-сознајните и идејнотворечките процеси во средновековниот период. Со оглед на тоа што македонската средновековна литература се развивала континуирано како одраз на христијанските духовни и културни струења, очекувано е нејзината содржина во најголем дел да биде подредена на богослужбените литургиски и на проповедно-дидактичките цели. Од тие причини презентацијата на партиципацијата на античката литература во македонската средновековна литература ќе се раководи според понудената класификација на средновековниот жанровски систем во македонската книжевна традиција (Велев 2014а, 258–260), која на макроструктурно рамниште опфаќа: 1. официјално-канонски богослужбени текстови⁴, 2. текстови со правно-канонска содржина⁵, 3. патерично-хагиографски, панегирично-проповедни и

¹ Книжевните школи се идентификуваат според специфични книжевни постапки со карактеристични поетолошки, стилски и јазични карактеристики својствени за поширок простор, какви што во македонската средновековна книжевна традиција биле Охридската и Кратовската книжевна школа.

² Книжевните центри претставуваат конкретни места каде што се одвивале книжевните процеси, какви што се, на пример, владетелските дворци, црковните седишта (архиепископија, митрополија, епископија), манастири и цркви.

³ Скрипториумите претставувале дел од книжевните центри во кои се одвивала книжевна дејност во однос на препишување на текстови во согласност со потребите на црковните или на манастирските библиотеки или според индивидуалните потреби на поединци.

⁴ Тоа се библски текстови што се разгледуваат како старозаветни текстови: Псалтир, Палеа, Паримејник, Пророчки книги и новозаветни библски текстови: Евангелие, Апостол, Откровение на Јован Богослов, како и литургиски текстови.

⁵ Во оваа група спаѓаат низа црковни правно-канонски книжевни зборници, како и граѓански правно-канонски книжевни зборници.

патристички текстови⁶, 4. неофицијални, одречно-неканонски текстови и 5. творечко-функционални прозни реторички и поетски книжевни текстови⁷.

Бидејќи понудената класификација се однесува на глобалните структурно-творечки пунктови според официјалните и неофицијалните книжевни форми, истражувањето ќе се раководи според микржанровскиот книжевен репертоар застапен во преписите на зачуваното ракописно наследство од македонската средновековна книжевна традиција. Тоа се: 1. патристички текстови и средновековни книжевни антологии, 2. неофицијални, одречно-неканонски текстови и 3. творечко-функционални прозни и реторички книжевни текстови како најобемна целина во која партиципацијата на античката литература во македонската средновековна литература ќе се согледува во рамките на белетристичките текстови (романи, повести, раскази, Физиолог), како и во однос на епистоларните творби и полемичките слова.

Античката литература во патристички текстови, средновековни книжевни антологии и зборници со сентенции

Одгласите и присуството на античката литература во корпусот на патристичките текстови, сфатени како своевиден образец на литературното творештво со вонбиблиска или вонлитургиска преокупација, ги бележиме во *Шестодневите* како специфичен литературен вид на богословско-филозофски трактати во кои се обработува-

⁶ За разлика од текстовите што имале функција да ја проповедаат христијанската идеологија, од оваа група патристичките текстови се издвојуваат како дела на црковните отци и на ранохристијански византиски мислители што претставуваат образец на книжевното творештво со вонбиблиска или вонлитургиска содржина. Во разгледувањето на влијанието на античката литература вниманието ќе биде насочено кон богословско-филозофските трактати познати под насловот *Шестоднев*.

⁷ Текстови со надрелигиозен образец, кои ги поттикнувале етичките, филозофските и естетските доживувања, какви што се: хагиографските, белетристичките, патописните, епистоларните прозни остварувања; слова, беседи, сказанија, молитви итн.

ат темите за создавањето на светот од Господ за шест дни. Според тематската ориентираност, како и според прашањата што ги обработува, *Шестодневот* е сосема свртен кон традицијата и кон примерите од минатото, па во тој поглед присуството на античкото минато воопшто не треба да изненадува. Како мошне популарно четиво во средновековието, овој литературен вид се јавува во творештвото на голем број автори, а како најстаро и најзначајно се смета остварувањето на византискиот писател од IV век, Василиј Велики. Неговиот *Шестоднев* е поместен во *Зборникот од Владислав Граматик* (л. 1а–90б)⁸, а за нашата тема е значаен поради присуството на цитати од делата на Платон и на Аристотел. Георги Писидиски, исто така, се јавува како автор на *Шестоднев* во вид на поема во која „на извонредно поетски вдахновен начин е претставен опис на природата со библиски, патристички и антички реминисценции“ (Велев 2014а, 349). Неговиот *Шестоднев* во македонската културна средина бил преведен од Димитар Зограф во втората половина од XIV век. Освен во *Шестодневите*, сфатени како дел од патристичката литература, присуството на античката литературна традиција во вид на изреки го бележиме и во средновековните книжевни антологии и, поконкретно, во антологиските зборници со разновидни жанровски состави. Така, на пример, во *Зборникот од Владислав Граматик*, освен *Шестодневот* на Василиј Велики, се поместени *Полезни слова Соломонови* од книгата *Панарет*, која, како зборник со состави на изреки од Стариот завет, Апостолот и Јован Златоуст, содржи изреки и од философите Сократ и Демокрит, како и од трагедиографот Еврипид (Истото, 197). Ова дело се чува во две ракописни збирки: едната во Рилскиот манастир (бр. 4/14) и другата во Државната научна библиотека „Максим Горки“ во Одеса (бр. 1/112). *Антологискиот зборник на Вељко Попович* пишуван во 1646 год. од кратовскиот книжевник Вељко Попович на 351 хартиен лист, кој се чува во Народниот музеј во Прага бр. IX. Н.16 (Š 19), содржи мудри изреки од зборникот *Пчела* (Велев 2000, 197). Присуството на античката литература го

⁸ За Владислав Граматик (XV век) се претпоставува дека бил роден во рударското гратче Ново Брдо во Косово, во семејство на иселеници од североисточна Македонија, и дека, по разрушувањето на неговото родно место, се населил во Младо Нагоричане, а подоцна и во Матејче и во Рилскиот манастир во Бугарија (Поп-Атанасов 1989, 51).

следиме и во Антологискиот зборник од XVII век. Во овој ракопис со обем од I + 227 хартиени листови без конкретно утврдена провениенција, а за кој, според споредбени истражувачки механизми, се смета дека е во врска со македонската книжевна традиција, се содржани фрагменти од *Пчелата*, каде што, покрај изреки од средновековните мислители, се среќаваат и мисли од Плутарх, Лукијан и Аристотел (л. 10а–31а) (Истото, 198).

Поголема застапеност на античката литература во средновековната литература се забележува во т.н. *зборници со сентенции или изреки*, кои биле составувани или преведувани и препишувани како догматски извадоци од *Библијата* и од делата на христијанските писатели, но и како избор на изреки од античките автори со дидактичка намена. Појавата на овие книжевни состави во средновековната литература претставува реафирмација на античките книжевни и културни искуства уште во византискиот период од IX/X век кога започнал процесот на енциклопедизација. Потребата од ваков тип дидактичка литература во македонската културна средина се согледува од XII век па натаму, според појавата на преводите на оние книжевни форми што се препознаваат како своевидни антологии со избор на покуси или подолги упатства, поученија, изреки или егзегези, какви што биле *Флорилегиите*. Кон овие антологии се надоврзува зборникот составен од мудри изреки и кратки поученија познат под називот *Пчела* во кој е содржан избор од *Гномологионот* на Демокрит, Исократ и Епиктет и изреки од други антички автори, заедно со библски цитати и поученија од разни патристички автори. Како специфичност на овие зборници се посочуваат историските епизоди за животот на македонските кралеви Филип II и Александар III, како и податоци за атински и спартански државници (Велев 2014а, 359–362). Во старата македонска литература се јавуваат и збирки со мисли и сентенции што словенскиот преведувач во најголем дел ги извлекувал од комедиите на Менандар, та според тоа се познати под насловот *Изреки на Менандар*. Карактеристично за овие мудри изреки составени во еден стих (јампски триметар) е што словенскиот преведувач не се држел стриктно кон изворникот, туку преведувал слободно, што како постапка му овозможило да ги приспособи мислите на Менандар кон христијанското учење и кон народното творештво. Се претпоставува дека во македонската кул-

турна средина *Изреките на Менандар* навлегле мошне рано, а најголемата ваква збирка е зачувана во еден зборник со текстови пишуваани врз основа на македонска предлошка познат како *Зборникот на поп Драгољ* од втората половина на XIII век (Поп-Атанасов 1989, 116–117). Во низата зборници со изреки треба да се споменат уште и *Изреките на философи* и *Повести и указ и зборови одберени од древни мажи и философи*.

Античката литература во неофицијални, одречно-неканонски текстови

Освен во патристичките текстови и во составот на средновековните книжевни антологии и во т.н. зборници со изреки, влијанијата и одгласите од античката литература во средновековниот период може да се проследуваат и во преостанатото литературно творештво со вонканонска и неофицијална содржина, наречено апокрифна литература. Оваа литература ги дополнувала и дообјаснувала библиските и верско-христијанските идејни претстави од аспект на средновековниот општествен контекст. Ваквите творби биле забранувани од страна на црквата поради тоа што понудувале слободна интерпретација на библиските претстави за потеклото и за крајот на светот, за почетоците на човештвото, за животот на првите луѓе, кои биле во противречност со официјалното христијанско учење (Велев 2014а, 364). Јадрото на апокрифната литература е составено од текстови со разновиден жанровски идентитет, создавани во подолг временски период, па според тоа и во разновидни општествени контексти.

Имајќи го предвид фактот што оваа разнообразна книжевина, освен во христијанското народно творештво, разните дуалистички учења на источните народи и во *Светото писмо*, ги има своите корени и во претхристијанското народно творештво, истражувањето во понатамошниот тек ќе биде насочено кон моделите и обрасците што таа ги црпела токму од античката литература. Ваквиот период се чини оправдан доколку се земе предвид периодот од II в. ст. е. сè до периодот на доцното средновековие како временска рамка во која се појавила и во која опстојувала средновековната апокрифна литература, поради што и развила поголем број видови. Таа се покажува како мошне блиска на белетристичката литература од при-

чина што настанала како резултат на белетризација на библиско предание, што само по себе претпоставува присуство на митска подлога.

Апокрифите во форма на прашања и одговори, т.е. во дијаложка форма, претставуваат незаобиколен сегмент на средновековната книжина, познати како средновековни *Разумници*. Тие се определуваат како „посебен вид книжевна творба која по содржина е најблиска до апокрифниот творечки вид, додека по форма е целосно самостојна структурна единица на која дијаложката комуникација ѝ дава специфичен белег и карактеристика. Оваа творба ја има улогата на популарна средновековна енциклопедија, во која преку дијаложка форма се презентирале податоци од областа на историјата, природните сознанија, философијата и сл.“ (Истото, 374). Треба да се спомене дека овој состав во словенските книжевни средини „се јавил како компилација составена врз основа на хеленски извори, но во него се согледуваат и оригинални делови додавани при неговото оформување од страна на словенските компилатори“ (Јакимовска-Тошиќ 2001, 320). Со оглед на тоа што овие текстови се среќаваат во повеќе верзии (хеленска, латинска и словенска), компаративните анализи посочуваат дека сите тие произлегле од хеленските состави датирани во периодот од IV век. Имајќи го предвид нивниот хетероген карактер од содржински аспект, во овие текстови се неодоимливи и прашањата и толкувањата со дуалистичка провениенција. Такви се, на пример, космогониските прашања за настанокот на светот кај богомилите или генеаложските прашања што се однесуваат на настанокот на првите луѓе. Според сфаќањата што ги содржат овие текстови, може да се повлечат паралели со оние дела од античката литературна традиција во кои се содржани бројни морални поуки и совети посветени на разни прашања од секојдневниот живот. Во таа насока, *Разумникот*, според содржините што ги обработува, може да се доведе во врска со размислувањата што ги изложува Плутарх во списот *Моралија* (*Plut. Mor.*)⁹.

⁹ Иако Плутарх се смета како следбеник на Платоновата Академија, неговите философски интереси се насочени и кон учењата и на други школи што се ангажираат со разрешување на проблемите од секојдневниот живот. Затоа, освен коментарите кон Платоновата мисла, во близу осумдесетте текстови што се зачувани до денес под заедничкиот назив

Сосема друг вид на текстови во кои може да се согледуваат релации со античката литература претставуваат пророштвата или гатачките книги, кои биле мошне карактеристични за средновековниот период¹⁰. Потребата од ваков вид литературно творештво, кое отстапувало од вообичаениот и стандардизиран жанровски систем на официјалната или канонски позиционираната литература (богослужбени, проповедни или патристички текстови), се согледува во настојувањата за оживување на конкретната стварност и отворање простор за приспособување на народното творештво кон христијански идеологизираниот свет (Велев 2017, 169). Со нив луѓето ја објаснувале стварноста во актуелниот контекст и особено во поглед на минатите и идните случувања според најразновидни знаци од растителниот и животинскиот свет, но и според манифестациите на човековата природа. Традицијата на овие книги се надврзува на традицијата на старите источни цивилизации и на античките народи од каде што „тие зафатиле корени во јужнословенските пишани текстови, а и длабоко во народното творештво на истите“ (Стојчевска-Антиќ 1997, 421). Во античката традиција како пример на литература од ваков тип може да се посочи *Соновникот на Артемидор Далдијански* (Artem.), додека како најпоказателен пример за пророчки текстови во средновековната литература Стојчевска-Антиќ го посочува Асемановото евангелие¹¹, кое содржи текстови тематски ориентирани кон астрологијата со која луѓето ги определувале лошите и добрите денови во месецот, како и *Коледникот* и *Грмникот*, кои се среќаваат во *Драголевиот српски зборник* од XIII век, настанат од постара македонска предлошка.

Моралија, откриваме слова со разновиден жанровски и тематски идентитет, кои имаат дидактичка, културно-историска и книжевно-критичка ориентација.

¹⁰ Верувањето во сонштата во Византија било мошне распространета појава по IX век. За интензитетот на оваа практика говори и вклучувањето на сонштата во христијанската црковност како начин на кој се изразува Божјата волја.

¹¹ Глаголски ракопис од втората половина на X век, кој се доведува во врска со Охридската книжевна школа; наречено е Асеманово според неговиот пронаоѓач Јосиф Симон Асемани во 1736 год. во Ерусалим од каде што е пренесен во Ватикан.

Античката литература во творечко-функционални прозни и реторички книжевни текстови

И покрај тоа што средновековната литература во најголем дел била создавана во духот на христијанската црковна идеологија (Машкин 1995, 587)¹², која, како што видовме, била под големо влијание на античкото философско наследство, во периферијата на нејзиниот жанровски систем свое место наоѓаат раскажувачки или белетристички текстови што не се директно поврзани со христијански, теолошки, односно богословски или библиски содржини. Овие текстови со преводно или со оригинално потекло се разгледуваат во рамките на три тематски и етимолошки блокови: антички, источен и средновековен, кои кај нас се јавуваат како преводни остварувања на византиската книжевност во кои се присутни веќе обработени антички мотиви (Јакимовска-Тошиќ 2001, 256). Иако не може со голема сигурност да се утврди периодот кога точно се појавуваат овие варијанти, може да се каже дека преводите и обработките на белетристичките текстови меѓу словенските народи биле присутни уште во текот на X, XI и XII век. Овие текстови стекнале поголема популарност веќе во текот на XIV век како содржини што нашле свое место во зборниците со мешан карактер (Истото, 257).

Во системот на белетристичките текстови најраспространетата раскажувачка форма претставува романот. Популарноста на романот кај читателската публика се должи на неговата содржинска разновидност. Во овие дела навлегувале светови и личности од древната митологија, од Исток и Запад, од далечната и поблиската историја, од библиската историја и, што е за нас важно, и од антиката (Стојчевска-Антиќ 1996, 8). Според тематската ориентација, присуството на авантуристичко-битовите елементи, разните екскурси со патописен карактер, примесите што се карактеристични за античкиот херојски епос, како и епизодите со биографски елементи, вниманието во оваа прилика ќе го насочиме кон *Романот за Александар* и *Романот за Тројанската војна*.

¹² Машкин укажува дека само мал број од христијаните ја признавале вредноста на старата култура, додека фанатичните претставници на христијанската хиерархија честопати ги уривале античките споменици, сметајќи ги за грешно соблазнителство.

По Новиот завет, *Романот за Александар* се смета за едно од најраспространетите дела во литературната традиција на човештвото (Богданов 1991, 5). При претставувањето на дело со вака широка книжевна рецепција¹³, научните анализи особено внимание посветуваат на иследување на неколкуте слоеви од кои е изграден текстот. Основно место зема историскиот мит за Александар Македонски, кој се образувал уште во текот на хеленистичкиот период. Со посредство на историографијата, на реторските списи, како и со помош на фолклорот и усните преданија, фабулата постапно се оформува како *Роман за Александар* и на тој начин длабоко навлегла во средновековниот фолклор. Оттука, ова дело може да се разгледува во поглед на двата покрупни историски слоја од кои е составено, при што едниот слој се однесува на античката¹⁴, додека другиот на средновековната етапа од неговиот развој. Во проучувањата на средновековната форма на текстот, вниманието е насочено кон истражување на неговите одделни целини, т. н. верзии или рецензии како збир на сродни записи што произлегуваат од еден заеднички извор, при што целта е да се определи статусот на „идеалниот“ текст на дадена верзија, т.е. рецензија. Во поглед на опстојувањето во сите свои текстовни варијанти на хеленски и на византиски грчки јазик, *Романот за Александар* може да се разгледува во неколку структурни форми, кои меѓу себе воспоставуваат одредени генеалогички врски. Првата и најстара структурна форма е т.н. А-форма (Велев 2014b, 102) од која е зачуван ракопис од XI век. Издавачот на оваа верзија, В. Крол, утврдува еден поцелосен текст што се темели на ерменски превод од втората половина на V век и една латинска варијанта од Јулиј Валериј, од која подоцна поаѓалишта наоѓаат подоцнежните латински верзии и преводи што се распространувале низ Западна Европа. Како втора структурна Б-форма се евидентира еден основен ракопис од париската Народна библиотека пишуван во 1469 год. Оваа верзија се карактеризира со поредуцирана содржинска структура како резултат на отстранувањето на одредени делови или скра-

¹³ За интересот за оваа тема кај нас види Мојсиева-Гушева (2004), 138–153.

¹⁴ За античката етапа од развојот на текстот на *Романот за Александар* види Велев (2014), 18–21.

тување на описи на некои настани (Велев 2014b, 103). Третата уште подоцнежна структурна Ц-форма покажува извесна сличност со структурната Б-форма во смисла на нејзино проширување со дополнувања од повеќе извори. Такво е, на пример, поместувањето на писмото на Александар до Олимпијада, кое содржи подетален опис на чудата во Индија, но и фиктивни сцени што се однесуваат на животот на Александар (Истото)¹⁵. Четвртата структурна Л-форма е претставена со текстот од Лајденскиот ракопис, и таа покажува блискост и со структурната А-форма и со структурната Б-форма. Во однос на оваа верзија на *Романот за Александар*, Велев ја посочува како мошне веројатна претпоставката дека проширените структурни форми во ракописот бр. 133 (Ц-форма) и во Лајденскиот ракопис настанале како „резултат на нововизантиска редакција на *Романот за Александар Македонски*, кога и скратените структурни редакции на житиеписните творби доживувале пространи текстуални редактирања со примеси од засилените влијанија на фолклорот“ (Велев 2014b, 104). Со рекреирањето на историјата на текстот *Романот за Александар*, класичната филологија се занимава повеќе од сто години. Почетоците на проучувањето на традицијата на текстот на *Романот за Александар* се поставени од страна на германскиот филолог Ервин Роде. Неговите проучувања се однесуваат на претпоставката дека изворот на најстарата форма на делото претставувало хеленистичко историографско издание, но и на тоа дека во I в. пр. н. е. веќе постоел роман што во форма на писма ги пренесувал сите собитија содржани во споменатата прозна верзија, која како дело му се припишува на историографот Калистен (Rohde 1914, 187). Со ова прашање интензивно се занимава и палеославистиката, која се обидува да даде одговор на прашањата за времето и местото на проникнувањето на новата словенизирана верзија на *Романот за Александар*, конвенционално насловена како *Александрида*. Иако не постоеле услови најраната белетризирана форма на *Романот за Александар* да се наметне во препишувачката практика како популарно дело, од причи-

¹⁵ Како дополнувања на структурната Ц-форма на *Романот за Александар* се посочуваат уште и едно писмо на Александар до Аристотел од кое е зачувана една латинска верзија, делото на Паладиј за племињата во Индија и браманите, латинската верзија на т.н. александриска хроника, како и откровенијата на Псевдо-Методиј од Патра (Богданов 1991, 8).

на што приматот го имале канонските официјални литературни видови наменети за богослужбите и проповедите, нејзиното навлегување во словенските книжевности се посочува во периодот до крајот на XIII век (Истото, 117–118). Определувањето на местото каде што настанал словенскиот превод исто така се прави посредно, при што „во основата на досегашните истражувања се истакнуваат ставовите за византискиот, западнолатинскиот или за средновизантискиот латински прототип што послужил при старословенскиот превод на ова белетристичко книжевно дело. Оттука и местото на настанување на старословенскиот превод се бара на словенскиот југ (Србија, Бугарија, Македонија), или во Хрватска, во горниот регион на Далмација – во Дубровник, односно Стара Дукља“ (Истото, 119). Она што треба да се подвлече е дека преку старословенските преписи на *Романот за Александар* започнува извонредно богатата книжевна рецепција на античките теми во чиешто рамки се евидентирани околу 350 преписи, претежно со руска или украинска провениенција. Меѓу нив за 20-ина преписи се смета дека потекнуваат од јужнословенскиот простор (Истото, 122–128). Во однос на јужнословенските преписи може со голема веројатност да се каже дека се со македонска провениенција. Како показател за овие согледби се посочува присуството на структурните и текстолошките трансформации на *Александридата* во македонската книжевност и фолклор, кои опстојуваат сè до периодот на преродбенската книжевна традиција. Во прилог на оваа теза може да се спомене преводот на *Александридата* од молдовлашки (романски) јазик на македонски народен јазик од североисточниот крај на Егејска Македонија, кој бил изготвен со примеси од црковнословенскиот и од бугарскиот народен јазик од страна на Павел Хаџи Кирјаков-Македонец во 1810 год. (Истото, 127–128).

Напоредно со *Романот за Александар*, односно со *Александридата* како негова словенска белетризирана варијанта, во јужнословенските средини, преку романските јазични средини и преку Далмација, посредно навлегувал и *Романот за Троја* (Велев 2014а, 394). Кратката верзија на романот се среќава во кирилските ракописи како превод од хеленски текстови, додека подолгата верзија е зачувана

и во глаголски и во кирилски ракописи¹⁶. Една верзија од кратката редакција на *Романот за Троја* е проследена во *Славковиот ракопис* од Кратово (Стојчевска-Антиќ 1996, 22–24). Во македонската културна средина фрагменти од текстот *Расказ за Тројанската војна* се содржани во *Велешкото зборниче*, словенски ракопис од XV/XVI век (Велев 2000, 173–175)¹⁷. Оваа преработена варијанта со наслов *Александар од Троада* претставува скратена верзија на приказната за Тројанската војна во која свое место нашле и одгласите од византиско-арапските односи предадени од аспект на христијанско-аскетското гледиште (Јакимовска-Тошиќ 2001, 267). И покрај тоа што фабулата на романот е поставена врз основа на Хомеровата *Илијада*, во делото се забележува значително проширување на изворната база со вметнување на средновековни духовни и философски погледи, кои претставуваат израз на христијанскоморализаторскиот тон. Мошне слична на средновековниот роман е средновековната повест, која на структурно рамниште покажува постегната композиција благодарение на скромното внимание што авторите го посветувале на детаљот. Меѓу мошне популарните средновековни повести *Варлаам и Јоасаф*, *Стефанит и Ихнилат* треба да се посочи повеста *Премудриот Акир*, позната уште и под насловот *Животот на Ајсоп*. Она што е интересно во поглед на идејното рамниште на оваа биографска повест е поместувањето на карактеризацијата на ликот на Ајсоп од баснописец во мудрец, кое е сосема во дослух со дидактичкиот карактер на самото дело, но и со книжевната дејност на Ајсоп. Оваа повест како книжевна форма е блиска до фолклорното творештво поради што и брзо се проширила од асировавилонската средина во арапската, сириската, еврејската, византиската и во словенската книжевна средина. Влијанието што го извршила повеста во македонското народно творештво се темели на преписите во македонските средновековни ракописи, пред сè во зборниците со антологиски состав (Велев

¹⁶ За врската меѓу долгата глаголска и кирилска верзија види Стојчевска-Антиќ (1996), 22–24.

¹⁷ Зборник со мешана содржина, кој бил во сопственост на извесен поп Славко. Податоците велат дека овој зборник го подврзал извесен поп Станко во 1722 год. за време на владиката Макариј. Зборникот денес се чува во Народната библиотека во Софија, бр. 45 (Цонев II, 667). Поп-Атанасов (1989), 43.

2014a, 398). Во македонската средновековна литература *Расказот за Ајсон* е поместен во *Тиквешкиот антологиски зборник* (л. 60–65) (Велев 2000, 173).

Како составен дел на средновековните мешани зборници се јавува посебниот жанр на средновековна енциклопедиска зоологија насловен како *Физиолог* (Книга за природата). Овој литературен вид го добил своето име според темата што ја обработува – познанието за природата, и тој претставува расказ со описи на најразновидни животни, птици и фантастични суштества. Како период на настанување на *Физиологот* се посочува времето околу II век, а како можни средини истражувачите ги посочуваат образовните и интелектуални центри, какви што биле Александрија, Сирија и Палестина (Стојчевска-Антиќ 1997, 376). Имајќи го предвид фактот што *Физиологот* се оформил како синтеза на разновидни древни претстави за животните во кои се присутни ориентални, класично-хеленски и христијански идејни влијанија, тој денес се согледува како синтеза на разновидни книжевни наследства (Јакимовска-Тошиќ 2001, 316). Како негова најстара редакција се посочува „александриската“ од која потекнуваат бројните преработки во христијанскиот свет, додека од двете подоцнежни редакции познати како „византиска“ и „Псевдо-Василева“, кои најверојатно се однесуваат на периодот од XI и XII век, се направени јужнословенските преводи. И покрај тоа што александриската редакција отсутува во јужнословенските преписи, несомнено е дека таа извршила директно влијание врз подоцнежните византиски преработки како што своевремено врз неа силно влијаеле класичните обрасци. Денес се смета дека навлегувањето на ова дело во средновековната книжевност извршило големо влијание врз севкупниот византиски алегориски начин на мислење. Под негово влијание во византиската литература, и особено во доцновизантиската народна литература, се појавиле „метафизички епови“ што обработувале разни приказни за животни, птици и растенија, какви што се: *Приказна за деца за четвороношците*, *Книга за птиците*, *Приказна за билките*, *Книга за рибите*, *Книга за овошјето*, *Легенда за честитото магаре* и *Прекрасна повест за магарето, волкот и лисицата*. За последното дело од оваа низа Софрониевски го пренесува податокот дека мотивот што е обработен во него е засведочен и во нашата народна традиција според собраните материјали од А. Мазон (А.

Mazon), *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du sud*, Paris, 1936, каде што на страница 310, под бројот 86, се наоѓа приказната што потекнува од селото Бобошница (Корчанско), која покажува големи сличности со споменатата тема (Софрониевски 1999, 78). Првите контакти на Словените со *Физиологот* и со другите бестијари биле остварени веднаш по нивното доаѓање на Балканскиот Полуостров, додека преводите што ги изготвиле во текот на X – XI век ги направиле достапни за сиот словенски свет (Истото, 79). Во македонската средновековна литература *Физиолог* се среќава во *Тиквешкиот зборник*, каде што на 6 листа (л. 47–53) се поместени кратки белетристички раскази за слонот (фрагмент), бизонот, идропот, орелот, еленот, волкот, лисицата, аспидата, жеравот, клукајдрвецот, пупецот, змијата, штркот, гулабот, грлицата, славејот, паунот, жабата, ластовицата, еребицата и хинејот во морето (Велев 2000, 172).

Мошне специфичен жанр за средновековната литература претставуваат и полемиките како еден сегмент на ораторско-реторичките состави. Овие слова, иако се тесно поврзани со црквата и христијанските погледи и учења, не се применувале во богослужбата. Познато е дека својот зародиш и најголем процут го достигнале уште во периодот на антиката според развиените антички обрасци на т. н. апологии. Додека составувањето полемички слова во средновековието било поттикнато од теолошките и идејните конфронтации, какви што биле, на пример, оние што се воделе помеѓу исхастите и рационалистите, во антиката судирот на идеологиите или културите е раководен според грижата за подобро разбирање на светот. Таквите конфронтации ги обележувале соперништвата помеѓу философите и ораторите. Како примери на спротивставени мислења во вид на одбрана и напад во антиката можат да се посочат соперништвата помеѓу философската школа на Платон и ораторската школа на Исократ, кои спореле околу полезноста од доброто знаење. Оваа традиција на полемика се пренела и во византиската културна средина за што сведочи дејноста на бројни учени луѓе – апологети и полемичари. Меѓу сведоштвата за овој литературен вид во средновековната книжевност ќе ја наведеме *Апологијата на мимот* од Хоририј, актуелна во VI век, која се јавува како одговор на нападите на христијанскиот апологет Јован Златоуст, кој бил предизви-

кан од паганските сфаќања за античкиот театар (Стојчевска-Антиќ 1997, 416).

Сосема друг и поинаков вид на литературни остварувања претставуваат средновековните епистоларни текстови. Сфатени како „книжевно обликувани форми на писма и посланија преку кои не се врши само интерна комуникација меѓу испраќачот и адресатот, туку се споделувале богословски, филозофски или уметнички доживеани погледи и креации“ (Велев 2014а, 404), овие средновековни книжевни форми се надоврзувале на книжевниот жанр на античката епистографија. Во византиската книжевна традиција се составувале епистолари, односно писмовници – зборници со писма, кои служеле како обрасци за пишување разни структурни форми на епистоларни текстови. Обрасци за пишување на писма дава византискиот цар Константин Порфириогенит во своето дело *De administrando imperio* уште во првата половина на X век (Поп-Атанасов 1989, 216), а како индиректен прирачник за пишување писма се споменува и едно зачувано писмо од Григориј од Назијанс (св. Григориј Богослов)¹⁸.

По целосното потпаѓање на Македонија под турска власт, книжевното создавање кај Македонците доживеало извесен период на стагнација, кој не траел премногу долго благодарение на дејноста на книжевните дејци (Владислав Граматик, инок Герасим, Димитар Кратовски и др.), кои ја продолжиле писмената традиција од претходниот период (Поп-Атанасов 2004, 263). Во текот на XVII век најголемо влијание извршиле авторите што се сообразувале со интересите на поширокиот читателски аудиторинум (Јоаникиј Картанос, Агапиј Критски и др.) и кои ја поддржувале идејата според која книжевноста треба да се создава на едноставен, разбирлив јазик за да биде прифатена од народот во што поголема мера (Велев 2004, 295–298). Одрозот на овие идеи го отворил патот на просветителските заложби, и тие кристализирале во книжевната дејност на Дамаскин Студит според неговиот зборник *Сокровиште* каде што тематизирањето на световниот живот е во тесна врска со знаењето

¹⁸ Теориските согледби за писмото како книжевна форма во средновековниот период се надоврзуваат на проучувањата на епистоларната традиција од периодот на доцната антика. Повеќе за ова види Кочовска (2014), 19.

на древните философи. Имено, во *Сокровиште* неколкупати се споменуваат „философите на Хелените“, додека во *Физиолог*, дело што не се занимава со религиозни толкувања, Дамаскин Студит категорично наведува дека доказите што ги дава се преземени од древните философи (Петканова-Тотева 1965, 39). Дамаскин Студит пројавувал интерес за темите со кои се занимавале хеленските философи, какви што се оние што ја иследуваат улогата на човекот во светот, како и темите што се однесуваат на суштината и на функцијата на јазикот. Ваквата преокупација ја отсликува намерата на Дамаскин Студит за поврзување на христијанството со класичната хеленска антика, што може да се согледа во „неговите проповеди кои се резултат на интеграција на два извора за инспирација: црковните отци и класичногрчките автори“ (Илиевски 1988, 316). Тоа би значело дека античката литература во македонската културна средина од доцното средновековие (XVII – XVIII век) е присутна посредно, преку понатамошните преводни обработки на неговиот зборник познати во литературата како дамаскини. Дамаскинарските зборници, всушност, претставуваат и најексплоатиран вид на литература во кој се пројавуваат книжевниците од македонскиот XVIII век. Другата литература што се продуцирала во овој период надвор од рамките на т.н. народни зборници какви што биле дамаскинарските „е недоволна, помала по опфат и обем, без поголемо општествено и литературно-уметничко значење“ (Јакимовска-Тошиќ 2004, 318) и во најголем дел е претставена со богослужбени и библиски содржини.

Библиографија

- Богданов, Б. (1991), 'Животът на Цар Александър Един дълговечен сюжет', предговор во: *Животът на Александър Цар на Македонците*. От неизвестен византийски автор, превела от старогърчки Надежда Генова, Народна култура, София, 5–10.
- Велев, И. (2000), *Средновековни книжевни антологии*, Менора, Скопје.
- Велев, И. (2005), *Византиско-македонски книжевни врски*, Скопје.
- Велев, И. (2014а), *Историја на македонската книжевност. Том I. Средновековна книжевност*, Гирланда, Скопје.
- Велев, И. (2014б), *Хронографијата и романот за Александар Велики – Македонски*, Скопје.
- Велев, И. (2017), *Културноисториски проникнувања*, Гирланда, Скопје.

- Илиевски, Петар Хр. (1988), *Балканолошки лингвистички студии со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Јакимовска-Тошиќ, М. (2001), *Македонската книжевност во XV век*, Институт за македонска литература, Скопје.
- Кочовска, С. (2014), *Епистоларниот дискурс на Марк Тулиј Кикерон*, Про-фундум, Скопје.
- Машкин, Н. А. (1995), *Историја на Стариот Рим*, Зумпрес, Скопје.
- Мојсиева-Гушева, Ј. (2004), 'Големата тема за Александар Македонски', во: *Изгубениот хуманизам*, Магор, Скопје.
- Петканова-Тотева, Д. (1965), *Дамаскините в Българската литература*, Българска академия на науките, Институт за литература, София.
- Поп-Атанасов, Ѓ. (1989), *Речник на старата македонска литература*, Македонска книга, Скопје.
- Поп-Атанасов, Ѓ., Велев, И., Јакимовска-Тошиќ, М. (2004), *Творци на македонската литература (IX–XVIII век)*, Институт за македонска литература, Скопје.
- Софрониевски, В. (1999), *Ајсон и ајсоповските басни во македонските народни приказни*, Матица македонска, Скопје.
- Стојчевска-Антиќ, В. (1996), *Средновековни романи и раскази*, Табернакул, Скопје.
- Стојчевска-Антиќ, В. (1997), *Македонската средновековна книжевност*, Детска радост, Скопје.
- Artemidori Daldiani (1963), *Onirocriticon Libri V.*, ed. Roger A. Pack, B. G. Teubner, Lipsiae.
- Plutarch, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, with an English Translation by Frank C. Babbitt, Loeb Classical Library, Harvard University Press – William Heineman LTD, Cambridge, MA – London, 1961.
- Rohde, E. (1914), *Der Griechische Roman und seine Vorläufer*, 3rd ed., Breitkopf and Hartel, Leipzig.
-

Ancient Literary Tradition in the Macedonian Medieval Literature

SUMMARY

Darin Angelovski

Institute of Macedonian Literature
University "Ss. Cyril and Methodius", Skopje

angelovskidarin@gmail.com

This paper presents the participation of the ancient literature in the Macedonian medieval literature. Since the Macedonian medieval literature is mostly subordinated to liturgical and didactic purposes, the presence of the ancient literature will be perceived through the repertoire of the micro-genre literature represented in the processed transcripts and manuscript heritage such as: 1. Patristic texts and medieval literary anthologies, 2. Unofficial non-canonical texts, and 3. Functional prose and rhetorical literary texts.

Key Words: Ancient Literature, Macedonian Medieval Literature, Manuscript heritage